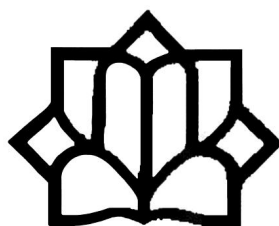

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه کاشان

دانشکده معماری و هنر

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته

هنر اسلامی_سفال و سرامیک

رقم بر سفالینه‌های دوره اسلامی ایران از سده یکم تا نهم هجری

اساتید راهنما:

دکتر عباس اکبری

دکتر ابوالقاسم دادور

توسط:

لیلا مکوندی

بهمن ۱۳۹۱

تقدیم به هم‌راه، هم‌راز، هم‌نوای زندگیم

همسرم

با تشکر و قدردانی فراوان از اساتید راهنمای گرانقدر و عزیزم،

جناب آقای دکتر عباس اکبری، جناب آقای دکتر ابوالقاسم دادور که در درازای این مسیر و به سرانجام رسیدن این پژوهش به بنده یاری رساندند.

و سپاس فراوان از حضور داوران محترم جناب آقای دکتر علی عمرانی پور و جناب آقای مهندس حسن عزیزی، همچنین ناظر جلسه جناب آقای دکتر عباس صادقزاده.

چکیده

همواره «سفال اسلامی ایران» یکی از موضوعات با اهمیت برای نویسندگان و محققان ایرانی، همچنین پژوهشگران خارجی بوده است. در این پژوهش که نیز به سفال اسلامی ایران اختصاص دارد، موضوع از دریچه‌ی دیگری نگریسته شده است. در این راستا شناخت هویت آثار هنری و کسانی که آن‌ها را پدید آورده‌اند اهمیت یافت؛ یکی از مهم‌ترین راه‌های دستیابی به چنین شناختی، مطالعه‌ی رقم‌ها و اطلاعاتی می‌باشد که توسط سفالگر روی آثار سفالی ثبت گردیده است، اطلاعاتی چون نام هنرمند، تاریخ ساخت اثر، محل ساخت و ... که اهمیت دانستن هر کدام از این موارد نیز مهم می‌باشد. البته رقم‌های سفالینه‌های دوره اسلامی ایران، به رغم تولید انبوه این آثار در دوره‌های مختلف، تعداد اندک شماری می‌باشند؛ و این امر به دلایل مختلف از جمله باورهای نهفته در پس عنوان «هنر اسلامی» است.

بدین ترتیب غیر از بررسی رقم‌های روی سفالینه‌های اسلامی ایران، شناخت دلایل اندک بودن رقم‌ها در آثار هنر اسلامی، و جایگاه رقم در هنر اسلامی به خصوص سفالگری اسلامی از دیگر اهداف این پژوهش بوده است.

هنرمندان مسلمان به دلیل آگاهی و اعتقاد داشتن به فراقردی بودن هنر در حوزه اسلام، کم‌تر به مرقوم نمودن آثار خود مبادرت داشته‌اند، در این میان برخی از هنرمندان با روش‌هایی که ویژگی‌های بر شماره‌ی هنر اسلامی را نیز زیر پا نگذارند، آثار هنری خود را رقم زده‌اند، از این رو در این تحقیق دلایل رقم زدن و نزدن آثار هنر اسلامی از سوی هنرمندان نیز بررسی شده است.

این پژوهش از نوع بنیادی و روش تاریخی-توصیفی داشته و اطلاعات موجود در این پایان‌نامه از طریق روش کتابخانه‌ای گردآوری شده است.

کلمات کلیدی: رقم، هنر اسلامی، سفال اسلامی، ایران، سده یکم تا نهم هجری.

فهرست مطالب

مقدمه ۱

فصل اول: کلیات ۳

۱-۱ تعریف مسئله ۴

۲-۱ اهداف تحقیق ۵

۳-۱ اهمیت و ارزش و ضرورت تحقیق ۵

۴-۱ زمینه، سابقه و تاریخچه موضوع تحقیق ۶

۵-۱ فرضیه یا سؤال‌های تحقیق ۷

۶-۱ روش انجام تحقیق ۷

۷-۱ کاربردهای تحقیق ۸

۸-۱ بهره‌وران ۸

۹-۱ نبودن تحقیق ۸

۱۰-۱ اموانع تحقیق ۸

فصل دوم: رقم در هنر اسلامی ۱۰

۱-۲ مقدمه ۱۱

۲-۲ هنر اسلامی و ویژگی‌های آن ۱۲

۳-۲ رقم و رقم‌زنی در هنر اسلامی ۱۹

۴-۲ دلایل رقم‌زنی و اهمیت آن ۲۶

۵-۲ انواع رقم‌زنی ۳۲

فصل سوم: رقم در سفالینه‌های اسلامی بدون لعاب ایران ۳۵

۱-۳ مقدمه ۳۶

۲-۳ اهمیت سفال ایران ۳۷

۳۹.....	۳-۳ رقم در سفالینه‌های ایران
۳۹.....	۳-۳-۱ پیش از اسلام
۴۰.....	۳-۳-۲ دوره اسلامی
۴۳.....	۳-۴ سفالینه‌های بدون لعاب در ایران
۴۷.....	۳-۵ رقم در سفالینه‌های اسلامی بدون لعاب دوره آغازین ایران
۴۹.....	۳-۶ رقم در سفالینه‌های اسلامی بدون لعاب دوره میانه ایران

۵۴..... فصل چهارم: رقم در سفالینه‌های اسلامی لعاب‌دار ایران

۵۵.....	۴-۱ مقدمه
۵۶.....	۴-۲ لعاب در ایران
۶۱.....	۴-۳ رقم در سفالینه‌های لعاب‌دار دوره آغازین
۷۱.....	۴-۴ رقم در سفالینه‌های لعاب‌دار دوره میانه
۷۱.....	۴-۴-۱ رقم در سفالینه‌های لعاب‌دار سلجوقی
۸۷.....	۴-۴-۲ رقم در سفالینه‌های لعاب‌دار خوارزمشاهی
۱۰۵.....	۴-۴-۳ رقم در سفالینه‌های لعاب‌دار ایلخانی
۱۳۲.....	۴-۴-۴ رقم در سفالینه‌های لعاب‌دار تیموری

۱۳۸.....	نتیجه‌گیری
۱۴۴.....	گزارش پروژه عملی
۱۴۹.....	تصاویر کار عملی
۱۵۳.....	فهرست منابع متن
۱۵۸.....	فهرست منابع شکل‌ها

فهرست جدول‌ها

- جدول شماره ۱: رقم در سفالینه‌های بدون لعاب دوره میانه ایران ۵۲
- جدول شماره ۲: رقم در سفالینه‌های لعاب‌دار دوره آغازین ۶۹
- جدول شماره ۳: رقم در سفالینه‌های لعاب‌دار دوره سلجوقی ۸۴
- جدول شماره ۴: شجره‌نامه خاندان ابوزید ۹۵
- جدول شماره ۵: رقم در سفالینه‌های لعاب‌دار دوره خوارزمشاهی ۱۰۱
- جدول شماره ۶: شجره‌نامه خاندان ابوطاهر ۱۰۶
- جدول شماره ۷: رقم در سفالینه‌ها لعاب‌دار دوره ایلخانی ۱۲۷
- جدول شماره ۸: رقم در سفالینه‌های لعاب‌دار دوره تیموری ۱۳۶

فهرست نمودارها

- نمودار ۱: تعداد رقم در سفالینه‌های بدون لعاب دوره میانه در مراکز سفالگری ۵۳
- نمودار ۲: نوع تزیین سفالینه‌های رقم‌دار بدون لعاب دوره میانه ۵۳
- نمودار ۳: تعداد رقم در سفالینه‌های لعاب‌دار دوره اولیه در مراکز سفالگری ۷۰
- نمودار ۴: نوع تزیین سفالینه‌های رقم‌دار دوره اولیه ۷۰
- نمودار ۵: نوع رقم در سفالینه‌های لعاب‌دار دوره اولیه ۷۰
- نمودار ۶: تعداد رقم در سفالینه‌های لعاب‌دار دوره سلجوقی در مراکز سفالگری ۸۶
- نمودار ۷: نوع رقم در سفالینه‌های لعاب‌دار دوره سلجوقی ۸۶
- نمودار ۸: نوع تزیین سفالینه‌های رقم‌دار دوره سلجوقی ۸۶
- نمودار ۹: تعداد رقم در سفالینه‌های لعاب‌دار دوره خوارزمشاهی در مراکز سفالگری ۱۰۴
- نمودار ۱۰: نوع رقم در سفالینه‌های لعاب‌دار دوره خوارزمشاهی ۱۰۴
- نمودار ۱۱: نوع تزیین سفالینه‌های رقم‌دار دوره خوارزمشاهی ۱۰۴
- نمودار ۱۲: تعداد رقم در سفالینه‌های لعاب‌دار دوره ایلخانی در مراکز سفالگری ۱۳۱
- نمودار ۱۳: نوع رقم در سفالینه‌های لعاب‌دار دوره ایلخانی ۱۳۱
- نمودار ۱۴: نوع تزیین سفالینه‌های رقم‌دار دوره ایلخانی ۱۳۱
- نمودار ۱۵: نوع تزیین سفالینه‌های رقم‌دار دوره ایلخانی ۱۳۷
- نمودار ۱۶: نوع رقم در سفالینه‌های لعاب‌دار دوره ایلخانی ۱۳۷

فهرست شکل‌ها

- شکل ۱- معراج حضرت نبی(ص)، حبیب‌السیر، کاخ گلستان، اوایل قرن ۱۱ هجری ۱۲
- شکل ۲- کاسه، سبک کاشان، مرقوم به «کتابه محمد بن محمد النیشابوری المقیم بکاشان» ۲۷
- شکل ۳- کاسه زرین فام، امضاء شده توسط ابوطاهر بن محمد بن محمد حمزه بن الحسن ۲۹
- شکل ۴- کاسه مینایی با رقم ابوزید ۳۰
- شکل ۵- کاسه‌های محرم که از طریق امضاء و تاریخ به ابوزید کاشانی منتسب شده‌اند ۳۰
- شکل ۶- کوزه سفالی بدون لعاب، عمل جمال‌الدین محمد کاشانی، حدود ۵۴۵ هجری ۳۲
- شکل ۷- رقم علی بهونی ۳۳
- شکل ۸- نیمه قمقمه سفالی بدون لعاب، دارای رقم ابوالمجید، ساوه، اوایل قرن هفتم هجری ۳۳
- شکل ۹- قسمتی از محراب امامزاده علی بن جعفر، مورخ ۷۳۴ ۳۴
- شکل ۱۰- کاسه سفالی با رنگ نخودی مایل به سفید، دارای نقوش هندسی، دوره نوسنگی، اسماعیل‌آباد ۴۰
- شکل ۱۱- جام لعاب دار، عراق، قرن سوم، همراه با تزیینات رو لعابی زرین فام، قطر ۲۲/۸ سانتی‌متر ۴۱
- شکل ۱۲- بشقاب زرین فام، کاشان، دارای تاریخ ۶۰۴ هجری ۴۱
- شکل ۱۳- گلدان از خمیر نخودی رنگ با نقوش کنده، شوش، قرن سوم هجری، ارتفاع ۱۲ سانتی‌متر ۴۴
- شکل ۱۴- نقوش قالب‌های سفالین، نیشابور، سده چهارم هجری ۴۵
- شکل ۱۵- کوزه سفالین بدون لعاب با چهار دسته، دارای تزیینات افزوده و کنده‌کاری شده، نیشابور، قرن سوم هجری، ارتفاع ۴۸/۵ ۴۵
- شکل ۱۶- پیه‌سوز بدون لعاب، اردن، قرن هشتم میلادی (دوم هجری)، ارتفاع ۴/۳ سانتی‌متر ۴۷
- شکل ۱۷- خمره سفالی بدون لعاب، تاریخ ۶۱۲ هجری، رقم محمدالمکری، یافت شده از مازندران ۴۹
- شکل ۱۸- سفال بدون لعاب با نقش قالب زده، رقم محمد بن احمد السراج، ری، قرن ششم هجری ۵۰
- شکل ۱۹- کوزه بدون لعاب، ری، قرن ششم هجری ۵۱

- شکل ۲۰- قطعه سفال بی لعاب، با کتیبه «عمل استاد رحمن ابن موسی الفخار» ۵۱
- شکل ۲۱- کوزه سفالی با تزیین مینایی، زیویه، قدمت قرن هشتم و هفتم ق.م، ارتفاع ۳۷ سانتی متر..... ۵۶
- شکل ۲۲- گاو سفالین لعاب دار از معبد چغازنبیل، قدمت ۱۲۵۰ ق.م، شوش ۵۷
- شکل ۲۳- آجرهای لعاب دار کاخ آپادانا، دوره هخامنشی ۵۸
- شکل ۲۴- خمیره سفالی لعاب دار، دوره اشکانی، شوش ۵۹
- شکل ۲۵- خمیره سفالی لعاب دار دوره ساسانی ۵۹
- شکل ۲۶- جام سفالی، با نقوش هندسی و بزهای کوهی ساده شده با رنگ سیاه روی گلابه قرمز، ارتفاع ۱۱ سانتی متر، ری، ۳۸۰۰ تا ۳۳۰۰ ق.م ۶۲
- شکل ۲۷- کاسه سفالی، نقوش رنگی زیر لعاب شفاف، قطر ۱۰/۳ سانتی متر، نیشابور، قرن سوم هجری..... ۶۲
- شکل ۲۸- ظرف منقوش گلابه ای، کلمه احمد در میان ظرف، نیشابور، قرن سوم و چهارم هجری، ارتفاع ۹/۵ سانتی متر، قطر ۳۱/۲ سانتی متر..... ۶۲
- شکل ۲۹- کاسه منقوش گلابه ای، با نام «علی بن احمد»، نیشابور، قرن چهارم و پنجم هجری..... ۶۳
- شکل ۳۰- کاسه یا فنجان، با کتیبه «عمل الحسین بن علی بن عمر بن (؟) الجنابیدی»، ایران یا ماوراءالنهر، قرن چهارم هجری، ارتفاع ۱۲/۶ سانتی متر ۶۴
- شکل ۳۱- کاسه سفالی با لعاب نخودی، کتیبه مما عمل سهیل، سده ۴ و ۳ هجری ۶۴
- شکل ۳۲- کاسه سفالی سفید با نقاشی کبالت و سبز، سده چهارم هجری، قطر ۲۱ سانتی متر..... ۶۵
- شکل ۳۳- کاسه سفالی سفید با نقاشی کبالت و سبز، سده ۲۳/۴ سانتی متر، چهارم هجری..... ۶۶
- شکل ۳۴- کاسه سفالی با لعاب سفید و کتیبه آبی رنگ، نیشابور، سده چهارم هجری..... ۶۶
- شکل ۳۵- میوه خوری سفالی لعاب دار، با نقش کنده مخطط (گرافیتو) سده چهارم هجری..... ۶۷
- شکل ۳۶- کاسه سفالی چند رنگ، مشهور به سفالینه ی لعاب دار آق کند، سده پنجم هجری، رقم ابوطالب..... ۷۲
- شکل ۳۷- بطری قالبی با لعاب تکرنگ، مورخ ۵۳۴ هجری ساخت علی بهونی ۷۳
- شکل ۳۸- ظرف قالبی با لعاب تکرنگ شفاف، قرن ششم هجری، ایران، ارتفاع ۲۳/۲ سانتی متر..... ۷۴

- شکل ۳۹- تنگ سفالی پوشیده با لعاب لاجوردی، بدنه‌ی دو جداره مشبک، تاریخ ۵۶۲ هجری..... ۷۴
- شکل ۴۰- کاسه مینایی مورخ ۵۸۲ هجری، با کتیبه «کتابه ابوزید»، قطر ۲۱/۶ سانتی متر..... ۷۵
- شکل ۴۱- کاسه مینایی، ساوه، اوایل محرم ۵۸۳ هجری، ساخت ابوزید، ساوه، قطر ۲۶/۶ سانتی متر..... ۷۶
- شکل ۴۲- کاسه نقاشی شده روی لعاب، محرم ۵۸۳ هجری، ساوه قطر ۲۱/۶ سانتی متر..... ۷۷
- شکل ۴۳- کاسه مینایی، تاریخ ۶۴۰ هجری، کاشان..... ۷۸
- شکل ۴۴- کاسه مینایی با رقم «بعمل بوطاهر حسین»، موزه هنرهای اسلامی قاهره..... ۷۹
- شکل ۴۵- نقاشی روی لعاب، ساوه، رقم فخرالدین، سده ششم یا هفتم هجری، قطر ۱۴ سانتی متر..... ۷۹
- شکل ۴۶- سفال زرین فام، خمچه در پوش دار، مورخ ۵۷۵ هجری، ارتفاع ۱۴ سانتی متر..... ۸۰
- شکل ۴۷- کاسه زرین فام، مورخ ۵۰۴ هجری، کاشان، ارتفاع ۲۰ سانتی متر..... ۸۱
- شکل ۴۸- کاسه زرین فام، با نقش شکارگر قوش باز، از دوره فاطمیان..... ۸۲
- شکل ۴۹- دیوارنگاره شکارگر قوش به دست، نیشابور، سده چهارم هجری..... ۸۲
- شکل ۵۰- کاسه زرین فام با رقم ابوطاهر، کاشان، قرن ششم هجری، ارتفاع ۷/۴ سانتی متر..... ۸۳
- شکل ۵۱- کاسه، نقاشی زرین فام، مورخ ۵۸۷ هجری، قطر ۳۸ سانتی متر..... ۸۴
- شکل ۵۲- کاسه زرین فام، تاریخ روی ظرف ۶۰۰ هجری (۱۲۰۳ م)، کاشان، قطر ۲۱ سانتی متر..... ۸۷
- شکل ۵۳- کاسه زرین فام با تاریخ ۶۰۷ هجری، کاشان..... ۸۸
- شکل ۵۴- بشقاب زرین فام، تاریخ جمادالثانی ۶۰۷، کاشان، قطر ۳۰ سانتی متر..... ۸۹
- شکل ۵۵- کاسه زرین فام به تاریخ ۶۱۳ هجری، کاشان..... ۸۹
- شکل ۵۶- بشقاب زرین فام، تاریخ ۶۰۸ ه.ق، کاشان، قطر ۴۹/۵ سانتی متر..... ۹۰
- شکل ۵۷- کاسه زرین فام، تاریخ ۶۰۸ هجری، کاشان..... ۹۰
- شکل ۵۸- کاسه سفالی زرین فام، تاریخ ۶۱۴ هجری، کاشان..... ۹۱
- شکل ۵۹- کاشی زرین فام، رقم ابورفاظه مورخ ۶۰۷ ه.ق، کاشان..... ۹۱

- شکل ۶۰- کاشی زرین فام، رقم ابورفاظه، تاریخ ۶۰۷ ه.ق، کاشان..... ۹۲
- شکل ۶۱- کاشی زرین فام، تاریخ ۶۰۴ ه.ق، کاشان..... ۹۲
- شکل ۶۲- کاشی زرین فام، تاریخ ۶۰۴ ه.ق، کاشان..... ۹۳
- شکل ۶۳- کاشی زرین فام مورخ ۶۰۷ هجری..... ۹۳
- شکل ۶۴- محراب زرین فام حرم امام هشتم، مرقوم به نام ابوزید، تاریخ ربیع الآخر ۶۱۲..... ۹۴
- شکل ۶۵- بشقاب زرین فام، رقم ابوزید، تاریخ ۶۰۷ ه.ق، قطر ۳۵/۲ سانتی متر..... ۹۵
- شکل ۶۶- کاشی زرین فام در موزه کیف با تاریخ ۶۲۴ منتسب به ابوزید..... ۹۶
- شکل ۶۷- نیمه بشقاب، قسمتی با نقاشی زرین فام، نیمه سده هفتم هجری..... ۹۶
- شکل ۶۸- کاسه زرین فام و نقاشی چند رنگ، اثر ابوزید، ۶۱۶ هجری، کاشان..... ۹۷
- شکل ۶۹- کاشی زرین فام با رقم بن جعفر بن محمد، کاشان..... ۹۷
- شکل ۷۰- تنگ سفالی مشبک با لعاب آبی و سیاه، تاریخ ۶۱۲ ه.ق، کاشان..... ۹۸
- شکل ۷۱- نقاشی روی لعاب، تاریخ صفر ۶۱۷، ساوه، قطر ۱۷ سانتی متر..... ۹۹
- شکل ۷۲- کاسه مینایی، تاریخ ۵۹۷ هجری، ری، قطر ۱۶ سانتی متر..... ۹۹
- شکل ۷۳- کاسه سفالی نقاشی با رنگ سیاه و لعاب آبی، کاشان، تاریخ ۶۰۱ ه.ق..... ۱۰۰
- شکل ۷۴- کاسه سفالی نقاشی با رنگ سیاه و لعاب آبی، کاشان، تاریخ ۶۰۷ ه.ق..... ۱۰۰
- شکل ۷۵- کاسه سفالی نقاشی با رنگ سیاه و لعاب آبی، کاشان، تاریخ ذوالحجه ۶۱۰ ه.ق..... ۱۰۰
- شکل ۷۶- کاشی های چلیپایی و ستاره ای، رقم علی بن محمد بن ابی طاهر، تاریخ ۶۵۸..... ۱۰۷
- شکل ۷۷- محراب زرین فام، رقم علی بن محمد بن ابی طاهر، تاریخ ۶۶۳ هجری..... ۱۰۷
- شکل ۷۸- محراب مسجد ورامین، رقم علی بن محمد بن ابی طاهر، تاریخ ۶۶۳ هجری..... ۱۰۸
- شکل ۷۹- محراب زرین فام رقم یوسف بن علی، تاریخ ۷۰۵..... ۱۰۸
- شکل ۸۰- کاشی های زرین فام از ورامین، تاریخ ۶۶۱ هجری..... ۱۰۹

- شکل ۸۱- کاشی زرین فام رقم یوسف بن علی بن محمد بن ابوطاهر، تاریخ ۷۱۰ ه.ق..... ۱۰۹
- شکل ۸۲- کاسه مینایی، رقم خورده توسط یوسف بن علی، سده هفتم هجری..... ۱۱۰
- شکل ۸۳- کاسه نقاشی روی لعاب، سده هفتم هجری، ری، قطر ۱۸/۵..... ۱۱۰
- شکل ۸۴- فنجان سفالی، نقاشی روی لعاب، سده هفتم هجری، ری، ارتفاع ۱۲..... ۱۱۰
- شکل ۸۵- کاسه نقاشی روی لعاب، سده هفتم هجری، ری، قطر ۲۰/۷..... ۱۱۰
- شکل ۸۶- محراب زرین فام، با کتیبه «عمل حسن بن علی بن احمد بابوهی ۷۰۶»..... ۱۱۲
- شکل ۸۷- کاشی زرین فام از مقبره شیخ عبدالصمد، نطنز، تاریخ ۷۰۴..... ۱۱۳
- شکل ۸۸- کاشی زرین فام از مقبره شیخ عبدالصمد، نطنز، تاریخ ۷۰۷..... ۱۱۳
- شکل ۸۹- محراب مسجد کاشان، به تاریخ صفر ۶۲۳، کتیبه حسن بن عربشاه..... ۱۱۴
- شکل ۹۰- قطعه کاشی‌هایی جدا شده از یک محراب زرین فام، به رقم حسن بن عربشاه، کاشان..... ۱۱۳
- شکل ۹۱- محراب زرین فام از مقبره‌ی نطنز، تاریخ ۷۰۳..... ۱۱۴
- شکل ۹۲- محراب زرین فام، کاشان، تاریخ ۶۹۶ هجری..... ۱۱۵
- شکل ۹۳- محراب با نقاشی زیر لعاب، کاشان، تاریخ ۷۲۲..... ۱۱۵
- شکل ۹۴- محراب مسجد امامیه اصفهان، از نخستین محراب‌های ایرانی به شیوه‌ی کاشی معرق..... ۱۱۶
- شکل ۹۵- محراب زرین فام، سلطان‌آباد، تاریخ ۷۱۲ هجری، ارتفاع ۸۵/۱ سانتی‌متر..... ۱۱۶
- شکل ۹۶- سنگ قبر زرین فام، کاشان، تاریخ ۶۶۲..... ۱۱۷
- شکل ۹۷- سنگ قبر زرین فام، ۶۹۶ هجری..... ۱۱۷
- شکل ۹۸- کاشی زرین فام، تاریخ ۶۶۵ هجری..... ۱۱۸
- شکل ۹۹- کاشی‌های زرین فام، تاریخ ۶۸۱ ه.ق..... ۱۱۸
- شکل ۱۰۰- کاشی زرین فام با نقش شتر، تاریخ ۷۰۵..... ۱۱۹
- شکل ۱۰۱- کاشی زرین فام با نقش اسب، تاریخ ۷۱۰..... ۱۱۹

- شکل ۱۰۲- در بهشت، مرقد علی بن جعفر، تاریخ ۷۳۸، ساخت جمال‌الدین نقاش..... ۱۱۹
- شکل ۱۰۳- قطعه‌ای از خشت کاشی ازاره مرقد علی بن جعفر، تاریخ ۷۱۸..... ۱۲۰
- شکل ۱۰۴- خشت کاشی زرین‌فام، تاریخ شوال ۶۶۵ ه.ق..... ۱۲۰
- شکل ۱۰۵- کاشی زرین‌فام، تاریخ ۷۰۴ هجری، اندازه ۲۰ در ۲۰ سانتی‌متر..... ۱۲۱
- شکل ۱۰۶- کاشی زرین‌فام، تاریخ ۷۳۸ هجری، اندازه ۲۱ در ۲۱ سانتی‌متر..... ۱۲۱
- شکل ۱۰۷- جام زرین‌فام، تاریخ ۶۶۹ هجری، کاشان..... ۱۲۱
- شکل ۱۰۸- کاسه زرین‌فام، تاریخ ۶۲۴ ه.ق، سلطان‌آباد..... ۱۲۲
- شکل ۱۰۹- کاسه زرین‌فام، با رقم عمرعلی، تاریخ ۶۶۷ هجری..... ۱۲۳
- شکل ۱۱۰- نقاشی رنگارنگ زیر لعاب، تاریخ ۶۷۲ هجری، قطر ۱۷/۸ سانتی‌متر، سلطان‌آباد..... ۱۲۳
- شکل ۱۱۱- خمره با لعاب لاجوردی و نقوش قالب‌زده، تاریخ ۶۸۱ هجری..... ۱۲۴
- شکل ۱۱۲- کاسه با تکنیک زرین‌فام و مینایی، رقم محمد بن ابی‌الحسن المقری، سده هفتم هجری..... ۱۲۵
- شکل ۱۱۳- کاسه مینایی، صحنه جنگ جلال‌الدین خوارزمشاه، تاریخ ۶۲۵، کاشان..... ۱۲۵
- شکل ۱۱۴- کاسه سفید با لعاب آبی، تاریخ ۶۷۲ هجری..... ۱۲۶
- شکل ۱۱۵- کاسه سفالی با لعاب فیروزه‌ای، با کتیبه «عمل استاد زاهد فخار خدا شاهین فی ستین و سبعمائه»..... ۱۲۶
- شکل ۱۱۶: کاسه با نقاشی آبی و سیاه زیر لعاب شفاف، تاریخ ۷۷۹ هجری، قطر ۳۰ سانتی‌متر..... ۱۳۲
- شکل ۱۱۷: کاشی زرین‌فام، تاریخ ۸۶۰ هجری، نصرت‌الدین محمد، ارتفاع ۳۰.۵ سانتی‌متر..... ۱۳۳
- شکل ۱۱۸: کاشی بنیاد ساختمان، با رقم نصرت‌الدین محمد، تاریخ ۸۶۰ هجری..... ۱۳۳
- شکل ۱۱۹- کاشی‌های زرین‌فام ستاره‌ای شکل، با رقم ضیاء‌الدین بن سیدشرف‌الدین حسین‌الحسینی، سده نهم هجری، موزه‌ی اشمولین آکسفورد..... ۱۳۴
- شکل ۱۲۰- سنگ قبر بی‌بی ملک خاتون، زرین‌فام، تاریخ ۸۸۶ هجری، ارتفاع ۳۶ سانتی‌متر..... ۱۳۴
- شکل ۱۲۱- سنگ قبر، زرین‌فام، با کتیبه «فی تاریخ وفات کرد مرحوم سعید استاد محمد بن محمود خیاط آران‌ی در اول ماه رمضان المبارک سنه احد و تسعین و ثمانیه هجریه» ۸۹۱ هجری، ارتفاع ۳۷/۳ سانتی‌متر..... ۱۳۵

«هنر اسلامی» از اصطلاحاتی در هنر می‌باشد که وجه‌های گوناگونی را در بر دارد، هنری است که هم به ظاهر امور توجه می‌کند و هم از باطن آن غافل نیست. همانا ظاهر امر توجه به زیباشناختی عناصر به کار رفته در اثر هنری می‌باشد و باطن آن اعتقادات و باوری است که با روح هنرمند مسلمان درآمیخته و وی آن را در اثر هنری‌اش نهادینه می‌کند. بدین روی زمانی که آثار هنر اسلامی را در سرزمین‌های مختلف مشاهده می‌کنیم به یک اصل مشترک در تمامی آن پی می‌بریم، و این به رغم تفاوت عمل ظاهری است که بسته به سنت‌های بومی مناطق سرزمین‌های اسلامی وجود دارد.

این جنبه از هنر اسلامی، در آثار مختلف قابل مشاهده است، چه معماری، چه کتاب‌آرایی و دیگر هنرهای دستی از جمله سفال. سفال اسلامی، از جمله هنرهایی است که همواره مورد توجه هنرمندان بوده، از این رو در دوره‌های مختلف شاهد تولید انبوهی از سفالینه‌های اسلامی در جغرافیای وسیع ممالک اسلامی هستیم. یکی از این کشورها ایران می‌باشد که سفال آن یکی از مهم‌ترین داشته‌های هنر اسلامی این مرزوبوم است و در بین اهل فن دنیا شناخته شده می‌باشد. بدین جهت سفال اسلامی ایران حجم زیادی از اطلاعات را دربردارد که با مطالعه و بررسی آن در زمینه‌های مختلف (فرم، لعاب، نوع خاک، طرح، نقش و ...) می‌توان پرده از این اطلاعات مهم برداشته و آن را برای مخاطبان آشکار ساخت.

در این راستا یکی از مواردی که می‌تواند کمک شایانی به مخاطبان بنماید رقم‌های روی سفالینه‌های اسلامی ایران می‌باشد. منظور از رقم اطلاعاتی است که هنرمند از خود و ساخت اثرش روی سفالینه‌ها ثبت نموده، اطلاعاتی چون نام و نیای هنرمند، تاریخ ساخت، محل ساخت و ... بدان دلیل که اطلاعات موجود ما از چنین مواردی در سفال اسلامی ایران اندک است و داشتن آن بسیار حائز اهمیت می‌باشد، اینکه چه کسی چنین آثار بی‌نظیر را خلق کرده و دانستن نام هنرمند مطمئناً به اندازه خود اثر هنری برای مخاطب مهم است؛ تاریخ دقیق ساخت اثر نیز اطلاعاتی با اهمیت دیگر در اختیار ما می‌گذارد، به عنوان نمونه خواهیم دانست در کدامین دوره چه تکنیک از سفال رایج بوده است و در دید وسیع‌تر امکان سیر مطالعه سفال و تکنیک‌های آن از لحاظ زمانی برای محققان مهیا می‌شود. همچنین محل ساخت اثر در دانستن جغرافیای تولیدات سفال اسلامی ایران آشکار می‌شود و ...

حال که اهمیت رقم‌های روی سفالینه‌های اسلامی ایران هویدا گشت، و به علت کم و پراکنده بودن تحقیقات در این زمینه، ما خود را ملزوم به انجام این پژوهش دانسته‌ایم تا بتوانیم رقم‌های سفالینه‌ها و

اطلاعات مهم درون آنها را در یک منبع گرد هم آوریم. بدین جهت این تحقیق با عنوان رقم‌ها در سفالینه‌های اسلامی از سده یکم تا نهم هجری در چهار فصل تنظیم گشته است. که فصل اول کلیات، فصل دوم رقم در هنر اسلامی، فصل سوم رقم در سفالینه‌های بدون لعاب اسلامی ایران و فصل چهارم رقم در سفالینه‌های لعاب دار اسلامی ایران می‌باشند. همچنین بخش عملی این رساله شامل مجموعه آثاری است که ایده اجرای آنها بر اساس نشان دادن اهمیت رقم‌های بعضی از هنرمندان شاخص سفال اسلامی ایران است.

فصل اول

کلیات

۱-۱ بیان مسئله

احتمالاً بارها با این موضوع مواجه شده‌ایم، زمانی که اثر هنری نابی را می‌بینیم با خود گفته‌ایم چه کسی توانایی خلق چنین هنر بی‌نظیری را داشته است. همواره هنر جزء جدانشدنی زندگی بشر بوده، و همواره در کنار هنر، هنرمند مایل بوده که هنرش را بر همگان عرضه کرده و خود را بشناساند. شاید وجود آثار دست در دیوارنگاره‌های غارهای دوران پارینه‌سنگی نشانه‌ای از انسان شکارگر-هنرمند^۱ برای ابراز وجود خویش و به نوعی رقم وی بوده است. همچنین به اعتقاد برخی از محققان^۲ تعدادی از علائم و نشانه‌ها روی سفالینه‌های دوران نوسنگی ایران نشان مخصوص و امضای سفالگر بوده است. بنابراین علاوه بر شناخت و بررسی هنر، آشنایی با هنرمندانی که آن آثار را خلق کرده‌اند لازم و ضروری می‌باشد. یکی از راه‌های شناسایی هنرمندان و آثار هنری‌شان امضاء و رقم‌های روی آثار هنری است.

وجود رقم‌ها اطلاعات مفیدی را در خصوص هنرمند، زمانه‌ی او، جامعه و ... در اختیار پژوهشگر قرار می‌دهد. به همین میزان نبود رقم‌ها نیز ما را از رسیدن به چنین اطلاعاتی محروم می‌کند. بنابراین پژوهش در این حوزه می‌تواند نکات مبهم این مسئله را برای ما روشن کند. اینکه چرا این آثار رقم خورده‌اند، یا برعکس چرا رقم نخورده‌اند، چه اطلاعاتی از این رقم‌ها برای ما حاصل می‌شود؟ و ...

در این راستا پژوهش پیش رو رقم سفالینه‌های دوره اولیه و دوره میانی اسلام در ایران - از سده یک تا نهم هجری - را مورد مطالعه و بررسی قرار خواهد داد. دلیل انتخاب چنین محدوده تاریخی عبارت از، یافتن بیش‌ترین آثار سفالی رقم‌دار در این دوره‌ها، اوج و شکوفایی سفال اسلامی ایران در برخی از دوره‌ها و ابداع روش و فن‌های جدید سفالگری در دوره اولیه و دوره میانه اسلام در ایران می‌باشد.

۱- این اصطلاح را «هلن گاردنر» در کتاب خویش «هنر در گذر زمان» به کار برده است.
۲- کسان‌ی مانند «لیلا رفیعی» که این نظریه را در کتاب «سفال ایران» اذعان نموده است.

۲-۱ اهداف تحقیق

این پایان‌نامه می‌کوشد تا به یاری مطالعه‌ی دقیق بر روی آثار سفالین بدون لعاب و لعاب‌دار سده‌ی یکم تا نهم هجری به اهداف زیر دست یابد.

- شناخت جایگاه رقم در هنر اسلامی به ویژه در سفالگری اسلامی.
- معرفی دلایل رقم نزدن برخی از سفالینه‌ها.
- به دست آوردن اطلاعات جدید از مقایسه تطبیقی رقم‌ها با سایر آثار.
- معرفی تأثیر مهاجرت‌های هنرمندان سفالگر در تولید سفالینه‌ها در سایر مراکز با مطالعه رقم‌ها.
- معرفی تقدم و تأخر برخی از تکنیک‌ها با مطالعه رقم‌ها.
- شناخت تکنیک‌های مورد توجه هنرمندان سفالگر و از طریق مطالعه رقم‌ها.
- امکان دست یافتن تقسیم‌بندی و مطالعه‌ی تاریخی سفال اسلامی از طریق رقم‌ها.

۱-۳ اهمیت و ارزش و ضرورت تحقیق

به علت این‌که آثار مکتوب و اطلاعات ما از هنر سفال‌گری، مراکز تولید تکنیک‌های مختلف این هنر، هنرمندان سرآمد و احوال آنان اندک و در برخی موارد تردیدآمیز است، بررسی نوشته‌های روی سفالینه‌ها می‌تواند بسیار حائز اهمیت باشد و امکان دست‌یابی محققان را به اطلاعات ارزشمند فراهم می‌کنند. همچنین تشخیص تقدم و تأخر دست‌یابی به تکنیک‌های ناب سفالگری در کشورهای اسلامی که مراکز سفالگری اسلامی بوده‌اند، دشوار است، لذا مطالعه رقم‌های روی سفالینه‌های اسلامی ایران به گونه‌ای گوشه‌ای از تاریخ هنر سفالگری کشورمان را بر همگان آشکار می‌سازد.

همچنین به سبب پراکندگی آثار سفالی ایران و اینکه تا کنون آثار سفالی رقم‌دار ایران در منبعی مشخص جمع‌آوری نشده‌اند تا در زمان ضرورت، محققان با آن مراجعه کنند، از این رو انجام این پژوهش برای پیشبرد تحقیقات هنری لازم و ضروری است، چرا که به علت گستردگی هنر ایران همواره ناگفته‌های بسیاری در این زمینه باقی مانده است.